

ve'l-luğa ve'l-hadîş ve'l-fıkh. *Netâ'icü'l-fiker*'deki üslûbu yansıtan, hadis ve fıkıh meselelerinin ele alındığı eserin nahiv ve lugat yönü ağır basar. Hadisle ilgili olan konular İbn Kurkûl'un sorularına Süheyli tarafından verilen cevaplardan oluşmaktadır. Kitap Muhammed İbrâhim el-Bennâ tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1390/1970). Tâhâ Muhsin de Muhammed İbrâhim el-Bennâ'ya isim ve muhteva konusunda bazı tenkitler yönelterek eseri "Mesâ'il fi'n-naḥv ve'l-luğa ve'l-hadîş ve'l-fıkh" adıyla neşretmiştir (*el-Mevrid*, XVIII/3 [Bağdat 1989], s. 84-110). 4. *et-Ta'rîf ve'l-i'lâm fîmâ (bimâ) übhime mine'l-esmâ' ve'l-a'lâm fi'l-Kur'ân* (*et-Ta'rîf ve'l-i'lâm, el-i'lâm*). Esbâb-ı nüzûl kitaplarında, Kur'an tefsirlerinde, Kur'an ilimlerine dair eserlerde ve hadis mecmualarında verilen bilgiler istisna edilirse "mübhemâtü'l-Kur'ân" a hasredilmiş ilk eserdir. Mushaf tekibinin esas alındığı kitapta müphem kelimelerin delâletleri gösterilmiş, yer yer hadislardan faydalanılmıştır. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin (Brockelmann, *GAL*, I, 525-526; *Suppl.*, I, 733-734) neşirleri yapılmıştır (Kahire 1937; nşr. Mahmûd Rebî', Kahire 1933; Kahire 1356/1938; nşr. Abdullah Ali Mühennâ, Beyrut 1407/1987; nşr. Abdullah Muhammed Ali en-Nakarât, Trablus 1401/1992; *Ğavâmizü'l-esmâ'il-mübhemme ve'l-eḥadîs-i'l-müsnede fi'l-Kur'ân*, nşr. Heysem Ayyâş, Beyrut 1988). Süheyli'nin bu eseri temel alınarak çeşitli çalışmalar ortaya konmuştur. Mâlikî fakihî İbn Asker el-Gassânî'nin *et-Tekmil* (*et-Tekmile*) ve *l-itmâm li-Kitâbi't-Ta'rîf ve'l-i'lâm* adlı eseri (Kahire 1356/1938; Beyrut 1407/1987) ile İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İḥkâm li-beyânî mâ fi'l-Kur'ân mine'l-ibhâm*'ı bunlar arasındadır. 5. *Mes'ele'tü rü'yetillâh ve'n-nebî fi'l-menâm*. Bu risâle, *Netâ'icü'l-fiker*'in Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma nüshasının sonunda yer alan bir risâle olup (Fâtih, nr. 4690) Tâhâ Muhsin tarafından "Mesâ'il" ile birlikte neşredilmiştir (s. 99-102). 6. *Kitâbü'l-Ferâ'iz ve şerhi âyâtî'l-vaṣiyye*. Muhammed İbrâhim el-Bennâ tarafından yayımlanmıştır (Bingazi 1400/1980; Mekke 1405/1984). Süheyli'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Mes'ele'tü's-sırrı fi'l-a'veri'd-deccâl, el-İstidrâkât 'alâ Kitâbi's-Şahâbe li-Ebî 'Ömer, Risâle fi tefsiri kavli'n-nebî fi "Kul hüvellâhu eḥad" enneḥâ ta'dilü gülüse'l-Kur'ân, Risâle fi kelâmihi 'alâ "sübhânallâh" bi-i'râbihâ ve şerhihâ*.

Süheyli'nin medih, tevessül, tasvir, gazel, hanîn, mersiye türünde yazdığı şiirler

kendi eserlerinde ve diğer kaynaklar içinde günümüze ulaşmıştır. Güzel bir münâcât örneği olan ve her beytin sonu ayn (göz) harfiyle biten, ömrünün bir döneminde gözlerinin açılması için Cenâb-ı Hakk'a yakardığı "Ayniyye" adlı kasidesine çeşitli kişiler tarafından tahmisler yazılmış, bu arada İbn Hicce *Tahmîsü's-Süheyli* adıyla bir eser kaleme almıştır. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi *el-Kaşıdetü'l-'Ayniyye*'yi Türkçe'ye çevirerek şerhetmiştir (Yılmaz, sy. 9 [1999], s. 241).

BİBLİYOGRAFYA :

Süheyli, *er-Ravzû'l-ünûf*, II, 137, 226-228; III, 357-359; IV, 418-421; a.mlf., *Netâ'icü'l-fiker fi'n-naḥv* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1412/1992, s. 27; a.mlf., *Mesâ'il fi'n-naḥv ve'l-luğa ve'l-hadîş ve'l-fıkh* (nşr. Tâhâ Muhsin, *el-Mevrid*, XVIII/3 [Bağdat 1410/1989] içinde), neşredenin girişi, s. 84-85; İbn Dihye el-Kelbî, *el-Muṭrib* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî v.dğr.), Kahire 1954, s. 230-234; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmil* (nşr. Abdüsselâm el-Herrâs), Beyrut 1415/1995, III, 32-33, 157-158; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 144; Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ali Abdüssâtir v.dğr.), Kahire 1408/1988, XII, 339, 341-342; İbnü'l-Hatib, *el-İḥâta*, III, 477-481; Makkarî, *Nefḥu't-ṭib*, III, 401; *Keşfü'z-zunûn*, I, 421-422, 917-918; II, 1924; Brockelmann, *GAL*, I, 525-526; *Suppl.*, I, 733-734; M. İbrâhim el-Bennâ, *Ebû'l-Kâsım es-Süheyli ve mezhebühü'n-naḥvî*, Cidde 1405/1985; Abdülcevâd Halef, *el-Kâdi Bedrüddin İbn Cemâ'a: Ḥayâtühü ve âşâruḥ*, Mansûre 1408/1988, s. 264-265; Cemâl Ebû Hassân, "Müvâzene beyne kitâbi Bedâ'î'l-fevâ'id li'bn Kayyim ve kitâbi Netâ'icü'l-fiker fi'n-naḥv li's-Süheyli", *Dirâsât*, XXIV/2, Amman 1418/1997, s. 339-350; Binyûnus ez-Zâkî, "Netâ'icü'l-fiker li's-Süheyli", *MMMA* (Kahire), XL/2 (1419/1998), s. 215-243; a.mlf., "Şifru Ebî'l-Kâsım es-Süheyli", a.e., XLII/2 (1419/1998), s. 109-170; Mustafa Kılıçlı, "Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân es-Süheyli -Hayatı ve Eserleri-", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1999, s. 97-120; Ahmet Yılmaz, "Müstakimzâde'nin Kaside-i Ayniyye Tercümesi ve Şerhi", *Sû İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9, Konya 1999, s. 241-264; Abdülfettâh Fethî Abdülfettâh, "Menhecü's-Süheyli fi şerhi's-Sireti'n-nebeviyye fi'l-aşrî'l-medenî", *Mecelletü Külliyyeti dâri'l-ulûm*, sy. 31, Kahire 1424/2004, s. 423-484; W. Raven, "al-Suhayli", *El² Suppl.* (İng.), s. 756; M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, XIX, 526; H. Yunus Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", a.e., XX, 121.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

SÜHEYLÎ, Ahmed

(أحمد سهيلي)

(ö. 1042/1632'den sonra)

Osmanlı tarihçisi,
hikâye yazarı ve şair.

Süheyli hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Câfer Paşa'nın hizmetinde bulunduğu yıllarda en azından on sekiz-yirmi yaşlarında olduğu düşünüldüğünde 970 (1562)

yılı civarında doğduğu söylenebilir. Eserlerinde kendisini divan kâtibi diye tanıtır. *Fezâil-i Şâm* adlı risâlesinde tarihini söylemeden Şam'da dünyaya geldiğini ve uzun yıllar burada ilim tahsil ettiğini anlatır. Babası Hemdem Kethüdâ'nın 1001 (1592-93) yılında Bağdat'ta bir kümbet yaptırdığı ve Eğri savaşında (1005/1596) şehid düştüğü bilinmektedir.

Kethüdâzâde lakabıyla da bilinen Süheyli'nin 988 (1580) yılında Kefe Beylerbeyi Câfer Paşa'ya intisap ettiği, 990'da (1582) Tebriz muhafızlığı sırasında onun yanında olduğu kaydedilir. Süheyli, Veziriazam Özdemirolu Osman Paşa'nın Tebriz'i fetihinde (993/1585) münşî olarak bulundu. *Târîh-i Şâhî* adlı eserinde bunun ilk resmî görevi olduğunu yazan ve Osman Paşa'nın Şam valiliği döneminde de hizmetinde bulunan şair, 1001 (1592-93) yılında Câfer Paşa'nın Tebriz ve Bağdat muhafızlığına tayin edilmesiyle onun yanında hizmete devam etti. Câfer Paşa ve Özdemirolu Osman Paşa'nın vefatının ardından Cerrah Mehmed Paşa'ya intisap etti. Mehmed Paşa'nın sadâret kaymakamı ve sadrazam olduğu yıllarda (1598-1599) İstanbul'da yaşadığı şiirlerinden anlaşılmaktadır.

Acâibü'l-meâsir ve garâibü'n-nevâdir adlı eserinin bir nüshasında (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4117) müstensih Süheyli'nin 1014 (1605) yılında İstanbul'da bulunduğunu ve Halep muhasebeciliği göreviyle Canbolatoğlu Ali Bey'le birlikte İstanbul'dan Halep'e gittiğini söylemektedir. Bu görevdeyken bir müddet Kilis'te kalmış olan Nasuh Paşa'nın Halep'ten çıkışına ve Hüseyin Paşa'nın Halep'e girişine tanık olarak olaya tarih düşürdü. *Târîh-i Mısır-ı Cedîd*'inde divan kâtibi sıfatıyla Mısır'da bulunduğu yıllarda (1015/1606) başta Mustafa Paşa olmak üzere çeşitli Mısır valileriyle olan ilişkilerini anlatır. 1020'de (1611) Sofu Mehmed Paşa'ya intisap eder. *Acâibü'l-meâsir*'de 1036-1037 (1627-1628) yıllarında Mısır'daki yönetim bozukluklarını dile getirmesine bakılırsa burada uzunca bir müddet kaldığı söylenebilir. Nitekim onun gerek *Târîh-i Şâhî*'de gerekse *Târîh-i Mısır-ı Cedîd*'de anlattığı olaylar 1038 (1628-29) yılına kadar ulaşır. Süheyli'nin yetmiş yaşını aşmış olarak 1042 (1632) yılından sonra vefat ettiği sanılmaktadır. *Sicill-i Osmânî* ve *Keşfü'z-zunûn* zeylindeki 1008 (1599) tarihi yanlış olup muhtemelen Ankaralı Mustafa Süheyli'nin ölüm tarihiyle karıştırılmıştır.

Eserleri. 1. *Acâibü'l-meâsir ve Garâibü'n-nevâdir* (Nevâdir-i Süheyli). Çok okunan bir eser olup IV. Murad devrinde kaleme alınmış mensur hikâyeler külliyyatıdır. Otuz bir fasıl altında 204 hikâyenin yer aldığı eserde genellikle Türk-İslâm tarihinden seçilmiş hikâyelere Süheyli kendi zamanından da hikâyeler eklemiştir. Hemen hepsi öğretici ve ibret verici olan hikâyeler Arapça, Farsça ve Türkçe çeşitli kitaplardan seçilmiş olup her birinin sonunda çıkarılacak dersler ayrıca yazılmış, tercüme hikâyelerde adaptasyon yolu izlenmiştir. Yirmi beşi Türkiye'de, dokuzu Türkiye dışında olmak üzere otuz dört nüshası bilinen eser *Nevâdir-i Süheyli* adıyla 1840 ve 1859 yıllarında İstanbul'da, 1851'de Kahire'de ve 1882'de Kazan'da basılmıştır. Şemsettin Kutlu tarafından *Türk İslâm Tarihinden Nevâdir-i Süheyli* adıyla sadeleştirilerek yayımlanan (İstanbul, ts.) eser üzerinde Şerife Yağcı (Yalçinkaya) tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır (bk. bibl.). 2. *Târih-i Şâhî*. Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberleri anlatan eserde genişçe bir bölüm Hz. Muhammed'in hayatına ayrılmıştır. Dört halife ve on iki imamın ardından Anadolu'da kurulan beyliklerle Anadolu dışında hüküm süren Türk devletleri, Acem, Şirvan, Semerkant vb. ülkelerin hanları, Hicaz, Yemen ve Mısır yönetimleri ele alınmış, başlangıçtan itibaren Osmanlılar'a yer verilmiş ve eser IV. Murad dönemiyle sona ermiştir. 1042'de (1632) bitirilen eserde 1038 (1628) yılına kadar geçen olaylar anlatılmıştır. Müellif eserini Taberî, İzzeddin İbnü'l-Esir, İbn Halikân vb. tarihçilerle *Mir'âtü'z-zamân, Târih-i Güzide, el-Muntaẓam* gibi eserler başta olmak üzere yetmiş sekiz tarih kitabını inceleyerek oluşturduğunu söyler. Eserin iki nüshası Süleymaniye (Fâtih, nr. 4356) ve Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine, nr. 1437) kütüphanelerindedir. 3. *Târih-i Mısır-ı Kadîm* (ed-Dürretü'l-yetîme fi evsâfi Mısri'l-kadîme). Hz. Âdem'den Çerkez hükümetlerinin sonuna kadar Mısır yöresinde meydana gelen olayların kısaca anlatıldığı bir eser olup müellifin *Târih-i Mısır-ı Cedîd*i ile birlikte İbrâhim Müteferrika Matbaası'nda basılmıştır (İstanbul 1142). 4. *Târih-i Mısır-ı Cedîd* (İstanbul 1142). 921'den (1515) 1030 (1621) yılına kadar Mısır'da geçen olayları anlatan eser İbn Zübnülün *Fethu Mısır* adlı eserinin Türkçe tercümesi olup *Târih-i Mısır-ı Kadîm*'in zeyli olarak İbrâhim Müteferrika tarafından bir Mısır bölge haritası ilâvesiyle bastırılmıştır. Pek çok nüshası *Târih-i*

Mısır-ı Kadîm ile birlikte ciltlenmiş olan eserin yazma nüshalarından bazıları İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 2403, 2601), Topkapı Sarayı Müzesi (Revan Köşkü, nr. 1417), Nuruosmaniye (nr. 3121 [vr. 52^b'den itibaren]) ve Süleymaniye (Fâtih, nr. 4229 [vr. 70^b'den itibaren]) kütüphanelerinde bulunmaktadır. 5. *Târih-i Mescid-i Harâm* (*Târih-i Mekke-i Mukerreme*). Hz. Âdem'den Hz. Muhammed zamanına gelinceye kadar Kâbe'nin kaç defa bina edildiğini ve Asr-ı saâdet'ten 1630 yılına kadar kaç defa onarıldığını anlatan bir eser olup iki nüshasından biri Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Yazma Bağışlar, nr. 3745/II). Flügel katalogunda da (nr. 896) nesihle yazılmış doksan dokuz varaklık başka bir nüshası görünmektedir. 6. *Fezâil-i Şâm*. Müellifin kendi hayatına dair bilgilerin de yer aldığı eser Şâm'ın tarihinden ve faziletinden bahseder. Bir tür şehir rehberi olan kitabın bilinen tek yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (İbnülemin, nr. 3287). 7. *Münşeat*. İnşâ ilmiyle ilgili bir el kitabı niteliğinde düzenlenen eserin içinde çeşitli mektup örnekleri bulunur. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (TY, nr. 238) ve Berlin Staatsbibliothek'te (Hs. Or. Oct., nr. 895) nüshaları mevcuttur. 8. *Divan*. Tek nüshası bilinen divandaki şiirlere bakarak Süheyli'nin orta decede bir şair olduğu söylenebilir. 149 varaklık divanın tek nüshası Amasya İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 1098). Kaynakların Süheyli'den bahsederken örnek olarak kaydettiği bazı şiirlerin yer almadığı nüsha eksik ve hasarlıdır. Sayfalarındaki lekelerden ıslanarak yer yer harap olduğu anlaşılmaktadır. Esat Harmancı eser üzerinde bir doktora tezi hazırlayıp yayımlamıştır (Ankara 2007). Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde (nr. 3824) Ahmed b. Hemdem Kethüdâ Süheyli adına kayıtlı *Dîvân-ı Süheyli* ise Nizâmeddin Ahmed Hârizmî'ye ait Farsça bir eserdir.

Rızâ ve Riyâzî tezkirelerinde Ankaralı Mustafa Süheyli Çelebi adında divanı olan bir başka Süheyli'den (ö. 1010/1602) bahsedilmektedir. Mustafa Çelebi mülâzım olduktan sonra müderrislik mesleğini seçmiş ve İstanbul'da ölmüştür. Rızâ bu şaire ait bir beyti kaydetmiş, Fâizî ise hem Ankaralı Süheyli'ye hem Ahmed b. Hemdem Kethüdâ Süheyli'ye yer vermiştir. Fâizî, Ankaralı Süheyli'nin ölümü için 1596 yılını vermektedir. Ahmed b. Hemdem Kethüdâ hakkında ise, "Mürettep divanı görülüp ondan intihap olundu" kaydıyla üç

beyit nakleder. Beyitlerden ilk ikisi Süheyli'nin neşredilen divanında yer almamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Süheyli'nin Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir'i: Metin ve Küçük Hikâye Üzerine Bir İnceleme (haz. Şerife Yağcı, doktora tezi, 2001), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-eş'âr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1877, vr. 54^a; Riyâzî, *Riyâzû'l-ş-şuarâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 387, vr. 63^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 284; Rızâ, *Tezkire*, İstanbul 1316, s. 51; Flügel, *Handschriften*, II, 125; Dağıstânî, *Fihrist*, s. 138; *Osmanlı Müellifleri*, III, 68; Babinger, *GOW*, s. 162-163; TCYK, s. 15; *İzâhu'l-meknûn*, I, 509; E. Rossi, *Elenco dei Manoscritti Turchi della Biblioteca Vaticana*, Vaticana 1953, s. 72-73; Karatay, *Türkçe Basmalar*, II, 756; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 34-36; a.mlf., "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız", *TDAY Belleten* (1963), s. 89-115; J. Aumer, *Catalogus Codicum Manu Scriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis: Verzeichniss der Orientalischen Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in München*, Wiesbaden 1970, I/4, s. 21; H. Sohrweide, *Türkische Handschriften und Einige in den Handschriften Enthaltene Persische und Arabische Werke*, Wiesbaden 1974, s. 120-123; Halûk İpekten v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 458; *Fihrisü'l-mahtûât-ı'l-Türkiyyeti'l-'Osmaniyye: 1870-1980* (nşr. Dârü'l-kütüb-ı'l-kavmiyye), Kahire 1990, III, 134; Ali Yardım, *İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1997, III, 332; Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, İstanbul 1998, s. 141, 162; J. H. Mordtmann, "Die Orientalischen Handschriften der Sammlung A. D. Mordtmann Sr.", *Isl.*, XIV (1925), s. 361-377; Haydar Ali Dirioz, "Süheyli", *TA*, XXX, 21.

ŞERİFE YALÇINKAYA

SÜHEYLÎ, Nizâmeddin Ahmed (نظام الدين أحمد سیهلی)

(ö. 918/1513)

Çağatay şairi ve devlet adamı.

Farsça divanının baş tarafına koyduğu, kısmen kendi biyografisine de ışık tutan "Hasbihâl" adlı mesnevisinin ilk beyitlerinde Şeyh Âzerî'ye şiirlerini okuyup kendisine bir mahlas bulmasını istediği, onun da "Süheyli" mahlasını uygun gördüğünü söylerken o sırada yaşının on birden fazla olmadığını belirtir. Âzerî 866'da (1462) vefat ettiğine göre Süheyli'nin bu tarihten çok önce doğduğu anlaşılmaktadır. Ali Şir Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'te Süheyli'nin şiire kabiliyetinin daha küçük yaşta anlaşıldığını ve birlikte büyüdüklarini söylemesi (s. 56-57, 230) iki arkadaşın aynı tarihlerde dünyaya gelmiş olduğunu düşündürmektedir. Buna göre Süheyli Herat'ta 845 (1441) yılında veya biraz önce doğmuş olmalıdır. Ailesi hakkında kendi açıklama-